

S.M. Danylov) and the need to allow a certain amount of chaos and unpredictability in the relations of city-culture systems as the basis for the development of a megacity.

Key words: city, system, culture, social, art, architecture.

doi.org/10.29295/2311-7257-2020-102-4-26-34

УДК 72.009+72.036+65.014.13

Качемцева Л.В., Гелла О.І.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: kachemtsevalubov@gmail.com, alena.gella@gmail.com;

orcid.org/0000-0003-3564-0537, orcid.org/0000-0001-5659-6411)

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА

Дослідження заповнює одну з прогалин у вивченні архітектури в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. звертаючись до містобудівного регламенту того періоду. Теоретична значимість роботи – вивчення процесів, що відбувалися підчас реформування системи управління архітектурною справою, їх вплив на подальшу організацію проектної справи. Практичне значення – вивчення впливу різних містобудівних регламентів на міську тканину у період широкої децентралізації проектної справи та передачі основних регулюючих повноважень на місцеві рівні (на прикладі м. Харкова). В статті аналізується складна, що безперервно змінювалася система державних, відомчих, муніципальних, громадських та іншої форми проектних організацій; виявляються чинники, що зумовили особливості цієї системи, характер зв'язку з вмістом архітектурної діяльності. Використано метод вивчення історичних джерел, що з'єднує аналіз-опис становлення форм організації творчої архітектурної діяльності і її результатів як форми реконструкції аналізованого процесу.

Ключові слова: архітектурно-будівельна справа; містобудівний регламент; будівельне законодавство; Харків; ХІХ-ХХ ст.

Вступ. Основний масив історичної архітектурної спадщини багатьох міст українського сходу і південного сходу становить забудова другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Середина ХІХ ст. постає переломним моментом у розвитку професійної свідомості, організаційних форм архітектурної діяльності та містобудівної регламентації, що робить цей період особливо цікавим для дослідників архітектури.

В Російській імперії, на тлі бурхливого розвитку капіталізму розпочалися політичні і соціальні реформи, що відкриваються шістдесятими роками. Саме в цей час відбувається переорієнтація професійного архітектурного виробництва на нового замовника – буржуазію – і на масовий характер споживання. Всі зміни в архітектурі середини ХІХ ст. (у т. ч. освоєння нових матеріалів і конструкцій, формування нових теоретичних концепцій і стилістичних напрямків) можна розглядати як наслідок цього повороту. Характер змін був передбачений прогресивною думкою першої половини ХІХ ст., яка виступала з критикою ідеологічних і теоретичних підстав існуючого архітектурного виробництва і розробила нові принципи, що визначили основні тенденції подальшого розвитку архітектури. Визначальним чинником для розвитку архітектурно-проектної справи в середині ХІХ ст. стає зростання капіталістичних відносин, що вплинуло на характер забудови міст, викликало появу нових типів споруд і призвело до корінних змін в області естетичних поглядів, все це змістило фокус дослідників від містобудівного регламенту цього періоду.

Мета статті – побудова картини впливу регламентації містобудівної діяльності на міську тканину Харкова в період децентралізації проектної справи та передачі основних регулюючих повноважень на місцеві рівні.

Загальні роботи з історії будівельного законодавства в Російській імперії та становлення архітектурно-будівельної справи належать А.І. Власюку [1], Л.В. Качемцевій [2-4], а серед останніх років – І.Г. Пирожковій [5] та О.О. Квасницькому [6]; роль міських структур відображено у роботах Т.М. Говоренкової [7]. Основні дослідження, присвячені архітектурі та містобудуванню даного періоду опубліковані Є.І. Кириченко та М.В.

Нащокиною [8], О.А. Борисовою та Т.П. Каждан [9], а серед українських авторів - О.Н. Ігнатовим [10], В.Е. Ясиевичем [11], проте дисперсна, фрагментарна вивченість місцевої провінційної архітектури, як і провінційної культури в цілому, сформувала неправильне уявлення про неї як про щось вторинне, повністю залежне від столичних регламентів. Монографії, що висвітлюють історію Харкова та його архітектурну складову належать Д.І. Багалію та Д.П. Міллеру [12], О.Ю. Лейбфрейду і Ю.Ю. Поляковій [13].

Матеріали і методи досліджень. Стаття написана на матеріалі історичних джерел, нормативно-правових актів (будівельний устав Російської імперії, нормативно-правові акти МВС, місцевих органів влади і самоврядування) [14-17]. Основними джерелами є варіанти будівельного статуту в чотирьох його редакціях - 1832, 1842, 1857, 1900 рр. [18], а також додатки і доповнення до нього [19-21]. Допоміжними джерелами є різні нормативно-правові акти видані МВС [22], місцевими органами влади і самоврядування збірки обов'язкових постанов [23; 24], журнали губернських земських зборів [25].

У числі спеціальних, представлених у графічній формі, нормативних джерел розглядаються варіанти генеральних планів міста Харкова – 1886 і 1895 рр. [26; 8, 11], плани Харкова до §10 та §31 Обов'язкових постанов Харківської управи, від 17 липня 1915 р [2]. Допоміжними джерелами, що не носять нормативного характеру є плани Харкова 1866, 1887, 1889, 1916 рр. [26], які дають матеріали з розвитку будівництва та функціонування архітектурно-будівельної служби м. Харкова.

До числа опублікованих нарративних джерел, відносяться монографії Д.І. Багалія, М.Г. Диканського, Г.Д. Дубеліра, [12; 27; 28], виданні на початку ХХ ст. та публікації на сторінках періодичної преси досліджуваного періоду [29-32]. Вони важливі для вивчення рівня громадської і професійної оцінки законодавства та містобудівних процесів в Російській імперії сучасниками.

В статті використовується метод вивчення історичних джерел, що з'єднує аналіз-опис становлення форм організації творчої архітектурної діяльності і її результатів як форми реконструкції аналізованого процесу.

Результати дослідження. Скасування кріпосного права 19 лютого 1861 р. стало причиною масової міграції населення, перш за все безземельних селян в міста. Різко зросли соціальні проблеми, міське господарство виявилось невідповідним до задоволення потреб мешканців, незважаючи на приплив дешевої робочої сили.

В архітектурно-будівельній справі на етапі централізованої організації в другій половині ХVIII – першій половині ХІХ ст. функціонувала жорстка вертикаль управління і узгодження, використовувалося чотири основні форми регламентації: цільові укази і акти; зразкові проекти будівель; регуляційні конфірмовані проекти планування міст; будівельні статuti [3].

Апарат державної влади не був достатньо гнучким для ефективного управління регіонами величезної імперії. У нових суспільно-політичних і економічних умовах в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. важка, централізована система державної влади не могла впоратися зі своїми завданнями, і вона була піддана реформуванню.

В 1860-ті рр. на тлі Великих реформ, що розпочалися в Російській імперії зазнала реформування й архітектурно-проектна справа. Указом 1864 р. управління цивільним будівництвом в Російській імперії було передано Міністерству внутрішніх справ. Приватне цивільне будівництво і спорудження казенних будівель по відомству Міністерства внутрішніх справ, так само як і функції технічного контролю над громадським будівництвом, були передані цьому Міністерству. Цей указ був першою після 1832 р. урядовою постановою, що істотно змінила організацію всієї архітектурно-будівельної справи. Низка наступних постанов лише розвинула основну тенденцію.

1 січня 1864 р. було покладено початок роботи земств [14] (особливої форми територіального самоврядування) і тим самим, з системи державної влади остаточно виділилися губернський і повітовий рівні місцевого самоврядування. Новим Городовим положенням

від 16 червня 1870 р. [15] введено в міське управління принцип безстановий, а начальницьку опіку замінено наглядом. Міська Дума, згідно з Положенням 1870 р., являла собою все міське товариство, «і діяла його ім'ям» [12, с. 290]. Дума отримала більш широкі, в порівнянні з Єкатерининським Положенням 1785 р. повноваження. Нагляд за законністю дій міського самоврядування здійснювали губернатор і губернська присутність у міських справах. Наступне Городове положення 1892 р. [16] відрізнялося від Положення 1870 р. перш за все посиленням влади губернатора в сфері нагляду за діяльністю громадського самоврядування. Губернатор наглядав тепер не тільки за законністю цієї діяльності, але і за її правильністю.

У 1865 р. було засновано Технічно-будівельний комітет при МВС, а ряд міністерств і відомств отримали повну самостійність у своїй будівельній діяльності [17, с. 406-407]. У деяких міністерствах були спеціальні відділи, які завідували будівництвом установ що належали до них, наприклад, в Міністерстві імператорського Двору і уділів, Міністерстві народної освіти, Міністерстві шляхів сполучення (з 1864 р.), Військовому та Морському міністерствах, Відомстві установ імператриці Марії, Міністерстві фінансів, Міністерстві землеробства і державного майна, Синоді і Державному кіннозаводстві. Крім того, з 1865 р. будівництвом і ремонтом церков і каплиць займалася місцева єпархіальна старшина, під орудою Синоду залишилися столичні церкви, стародавні і «видатні за архітектурою».

Земства отримали широкі повноваження в справах будівництва та управлінні школами, лікарнями, благодійними закладами, благоустрою та утримання доріг, мостів і переправ. А згідно з городовими реформами 1870 і 1892 рр. міські думи мали видавати обов'язкові постанови щодо міського благоустрою та місцевих архітектурно-будівельних правил.

Фактично з цього часу управління будівельною справою вже не було зосереджено в одній установі, характерною рисою реформування архітектурно-будівельної справи в цей період стало обмеження функцій керівних органів і децентралізація управління. Що стосується регламентації архітектурно-проектної справи в другій половині XIX ст., то в 1857 р. світ побачило третє видання Будівельного Статуту, [18] що увібрало в себе нові законоположення щодо будівництва (в основному технічного змісту), що з'явилися в 40–50-ті роки XIX ст. Однак і цей збір правил був явно неповний і ускладнював практичне застосування Будівельного статуту. Саме тому він протягом 1860—1870-х рр. неодноразово доповнювався Урядовими постановами та іншими законотворчими документами в будівельній сфері. У 1860-х роках до Статуту були внесені статті для влаштування нових та удосконалення планування існуючих малих населених пунктів, видані приблизні плани і прописані планувальні та проектні норми. Особливі регламентації зумовлювали взаєморозташування житлової забудови, гостинних дворів, лазень, фабрик, заводів і залізниць. Особливо суворим закон був до заводських і фабричних будівель.

У 1885 і 1895 рр. були прийняті додаткові законоположення про відповідальність за недотримання промислового законодавства. Винний у будівництві «шкідливих для чистоти повітря або води фабрики, мануфактур або заводів в місті або за містом, але вище нього за течією річки або протоки» [22, с. 7] піддавався арешту, грошовому штрафу, а зведені споруди знищувалися за його рахунок. Аналогічні заходи чекали на того, хто будував промисловий заклад в забороненій для цього частині міста або на неприпустимо близькій відстані від найближчих будівель.

Особливо були прописані вимоги до приватної житлової забудови (в першу чергу технічні, конструктивні і протипожежні), процедури проектування і будівництва.

У доповненнях до Будівельного статуту 1863 і 1868 рр. було строго визначено, що до будівництва будівель не допускаються особи, які не мають звання архітектора або не отримали свідоцтва на право ведення робіт від Академії мистецтв, Технічного комітету при Морському міністерстві, Вченого комітету міністерства шляхів сполучення і

Технічно-будівельного комітету МВС [19; 20]. Однак в дрібних і середніх містах Росії це правило часто порушувалося, оскільки нестача професіоналів була дуже гострою.

У 1900 р. вийшло 4-е видання Будівельного статуту. В цілому в рамках цього документа було упорядковано і узагальнено досвід попереднього законотворення в сфері будівництва, зафіксовані зміни, що відбулися в структурі управління архітектурно-будівельною справою, і в процедурах проектування, узгодження та контролю над будівництвом архітектурних об'єктів, плануванням і благоустроєм населених пунктів [21]. Надалі випускалися неофіційні щорічні продовження статутів, в які включалися зміни статей, що відбулися за поточний рік. У зв'язку зі змінами, що відбувалися в архітектурі та містобудуванні, спостерігалось скорочення статей будівельного статуту, зазвичай залишалися постанови загального характеру і знімалося багато конкретних статей в розрахунок на те, що вони потраплять в обов'язкові постанови міських дум. Таким чином, детальна регламентація будівництва надавалася до міських органів самоврядування.

В результаті в різних містах допускалися численні відхилення від правил будівельного статуту і вводилися різні його тлумачення, спрямовані переважно на надання більшої свободи приватним забудовникам. У пресі того часу неодноразово наголошується характерні риси цих постанов - надмірна поблажливість міських дум до забудовників: наприклад, дозвіл перебудовувати будинки на найменших ділянках, розташованих в центрі міста, виробляти забудову суцільну, без будь-яких розривів, необхідних за будівельним статутом. [1, с. 239].

Відповідно до Будівельного статуту казенні будівлі перебували у віданні Будівельного відділення, і вони повинні були будуватися за затвердженими зразковими кресленнями. Але з'являлися нові типи будівель і споруд, нові функціональні, конструктивні та образні рішення. І з часом практично вийшли з ужитку типові зразки громадських будівель. А ось земства і деякі відомства продовжували практику типового проектування. Так в залізничному будівництві одночасно з індивідуальними проектами, за якими споруджувалися більші об'єкти (станції, вокзали), типові проекти були визнаним і узаконеним явищем. Функціональні вимоги залізничного господарства робили необхідним узгоджене розміщення окремих споруд і тому тут довше, ніж в забудові міст, зберігався принцип архітектурного ансамблю. Відносно будівництва кожна залізнична лінія являла собою замкнуте господарство зі своїми типовими проектами, що відрізнялися від проектів інших ліній.

Не дивлячись на постійну присутність у всіх виданнях Будівельного статуту положення про те, що «міста будуються за затвердженими планами», численні відступи від цих планів викликали появу терміну «врегулювання» міського поселення. У 1860-х рр. з'являється низка указів, які затверджують плани врегулювання міст і Харків серед них (1863 р.).

Харківські муніципальна влада намагалися запобігти некерованій забудові міста. У другій половині XIX ст. було зроблено декілька спроб розробити новий генеральний план міста на основі топографічної зйомки: в 1868 р. (К?. Сумароков), в 1871-1875 рр. (К. Первухін) і в 1876-1886 рр. (архітектор Г. Стрижевський). Вони не були затверджені. Реальний розвиток міста випереджав ці проектні розробки. Поряд з вище перерахованими генпланом розроблялися проекти планування окремих ділянок міста. Так в 1868 р. архітектором Б. Покровським був створений проект привокзального району біля Південного вокзалу з прокладанням нових п'яти вулиць.

На початку 90-х рр. XIX ст. міська дума обрала комісію під головуванням губернського інженера Ф. Шустера (члена Петербурзького товариства архітекторів і Товариства інженерів в Лондоні) для вироблення нового розподілу кварталів, врегулювання та впорядкування вулиць, площ і річок. До складу комісії входили: архітектори Б. Міхаловський, Г. Стрижевський, М. Шевцов, інженери Д. Шустер, А. Кіндратівський, землемір-таксатор

К. Братнер. У 1890-1895 рр. були зроблені два землемірних і два проектних генплани [11, с. 35].

Проектний план Харкова, завершений в 1895 р., був виконаний на основі нових гігієнічних і планувальних норм і теорій, в тому числі і ідей міст садів [11, с. 52]. Проектом передбачалося розширення меж міста з включенням околиць. Старі вулиці випрямлялися і розширювалися до 20 м, нові райони забудови розміщувалися по вулиці Сумській і поблизу Балашовського вокзалу. Передбачався винос за межі міста 10 заводів, кладовища і скотобійні, влаштування набережних і нових мостів.

Здійснення генерального плану 1895 р. так само, як і попередні планувальні розробки цього періоду, гальмувалися реаліями забудови, яка велася часто всупереч планам. Особливо відстали розвиток міського господарства та благоустрою міста.

Харків на початку ХХ ст. – один з найбільш швидкозростаючих міст Російської держави. Навколо Харкова на початку ХХ ст. з'явився цілий ряд дачних селищ: Південне, Високе, Зелений гай, Джерело, Липовий гай. Вибір місця для них визначався поєднанням природних гігієнічних факторів та транспортними можливостями.

Створення селищ поблизу Харкова було викликано, в тому числі і зростанням цін на земельні ділянки в місті. Частина нових селищ були створені залізничними службовцями. У 1907 р. за затвердженим генпланом на площі 34 га почало забудовуватися селище Південне під Харковом [30]. Селище розташовувався в лісі, частина якого вирубали і посадили сади. Вулиці мали ширину 21 та 16,8 м, площа ділянок становила 1,3 га. До 1911 р. були споруджені ставок, водопровід, театр, школа, базар, баня, парк, обладнане електроосвітлення.

До кінця розглянутого періоду в плануванні і забудові міста відбулися значні зміни. Сформувався кілька великих планувальних районів, що мають свою функціональну диференціацію: історичний центр міста (Університетська гірка, Миколаївська і Павловська площі, Сумська вулиця); новий торговий центр в Залопанській частини (Привокзальна площа, Катеринославська, Благовіщенська вулиці); Промисловий район поблизу Балашовської станції залізниці.

У 1916 р. інженером-архітектором А. Гінзбургом в співробітництві землеміром-таксатор Н. Жаврида був складений топографічний план. На цьому плані показані фактичні розміри міста з урахуванням нових поселень, що утворилися за межами міста. За попередні 20 років заселена площа міста за рахунок виникнення передмість виросла в чотири рази і досягла 85 кв. км. Безсистемна забудова призвела до черезсмужжя: житлові території перемежувалися з промисловими і опинилися в несприятливих санітарних умовах. Загострився контраст між відносно упорядкованим, але вельми переущільненням центром і хаотично забудованими околицями [13, с. 34].

У Харкові, звичайно, були спроби регламентації архітектурно-будівельної діяльності. У 1896 р., наприклад, Харківської міської думою був складений покажчик кварталів, в яких допускалися виключно кам'яні споруди.

М. Диканський, харків'янин і теоретик-містобудівник відзначав: «За деякими винятками провінційні міста взагалі не мають ніякої будівельної політики. Так, навіть у такому великому центрі як Харків, до теперішнього часу є тільки «правила про районі кам'яних будівель, про тротуари, відхожі місця і протипожежні сходи» [27].

Коли в 1911 р. в Харкові був опублікований проект нових будівельних правил, Харківське Архітектурне Відділення Імператорського Російського Технічного Товариства доручив М. Диканському їх прорецензувати.

20 травня 1913 року на загальних зборах Харківського відділу ІРТО Диканський прочитав доповідь «Майбутнє Харкова», що вийшла за рамки простої рецензії. У неї було систематизовано досвід, що накопичився по справі забудови європейських міст за останні десятиліття, проаналізована ситуація в Харкові, зроблені конкретні пропозиції щодо її поліпшення.

Автор доповіді велике значення в справі удосконалення забудови міст надавав громадській думці. Все те, що було створено в відношенні благоустрою міста, було здійснено лише після того, як дозріло в свідомості городян. «Красиві міста – це разом з тим і багаті міста, і це в значній мірі залежить від тієї ж сили громадської думки» [32, с. 15]. Диканський висловив пропозицію про необхідність створення комісії з розробки плану міста на перспективу у 10 – 20 років. У комісії за його пропозицією повинні були входити архітектори, художники, лікарі, громадські діячі.

Висновки. В другій половині XIX – початку XX ст. на етапі децентралізації архітектурно-проектної справи у винятковому веденні держави залишалися тільки нормативні та контрольні функції (розділені за відомчою приналежністю), проектування і будівництво все більше переходили до земських, муніципальних і приватних структур.

На етапі децентралізації компетенція між різними інститутами (державними, муніципальними і т. п.) поділялася за окремими операціями регулювання, таких як ініціатива, розробка, узгодження з територіями або відомствами, затвердження, виконання та контроль. Головним засобом управління розвитком населених місць стали Обов'язкові постанови по будівельній частини, розробка і прийняття яких були компетенцією муніципальних органів.

Для цього періоду організаційна структура архітектурно-будівельної справи, його регламенти є своєрідними кроснами, верстатом з натягнутими нитками основи, що ткав тканину міста, в кожному конкретному випадку різну за щільністю і малюнком, та максимально виявляв особливості кожного населеного пункту. А якість цієї тканини, як демонструє нам приклад Харкова, залежить від наміру та майстерності того, хто користується цим інструментом.

Організаційні форми архітектурної діяльності, що склалася в розглянутий період стали підґрунтям для реформування архітектурно-будівельної справи в Україні після розпаду Російської імперії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власюк А. И. Эволюция строительного законодательства России в 1830-е – 1910-е годы. *Памятники русской архитектуры и монументального искусства: Города, ансамбли, зодчие*. М.: Наука, 1985. С. 226-246.
2. Качемцева Л.В. *Становлення архітектурно-проектної справи в містах Слобідської України (друга половина XVIII – початок XX ст.)*. Дисертація ... кандидата архітектури. Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 2007.
3. Качемцева Л.В. Основные этапы становления архитектурно-проектного дела на Слобожанщине (вторая половина XVIII – начало XX вв.). Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Харків: ХДАДМ, 2007. Вип. 4, 5, 6. С. 136-138.
4. Качемцева Л.В. Децентралізація архітектурно-проектної справи та її вплив на формування архітектурного середовища слобожанських міст в другій половині XIX – на початку XX ст. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*: Зб. наук. пр. Харків: ХДАДМ, 2008. № 1. С. 51-57.
5. Пирожкова И. Г. *Урбанистика и строительное законодательство в истории Российской империи*. М.: Библио-Глобус, 2018. 142 с.
6. Квасницька О. О. Історичний розвиток та становлення будівельного законодавства у правовому досвіді України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Вип. 28. С. 370-382.
7. Говоренкова Т.М. Самоуправление на Украине. *Медіаполіс*. 1996. № 1-2. Сс. 62-65, 132-138.
8. *Градостроительство России середины XIX – начала XX века. Общая характеристика и теоретические проблемы*. Редакционная коллегия: Кириченко Е. И., Михайлова М. Б., Хаит В. Л., Щеболева Е.Г. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 340 с.
9. Борисова Е. А., Каждан Т. П. *Русская архитектура конца XIX – начала XX вв.* М.: Искусство, 1988. 239 с.
10. Ігнатов О.Н. Архітектура України періоду капіталізму. *Нариси історії архітектури Української РСР: Дожовтневий період*. К.: Держбудвидав УРСР, 1957. С. 254-275.
11. Ясевич В.Е. *Архитектура Украины на рубеже XIX–XX веков*. К.: Будівельник, 1988. 184 с.
12. Багалея Д.И., Миллер Д.П. *История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год)*: ист. монография.

- Харьков: Тип. и литография М. Зильберберг и С-вья, 1912. Т. 2: XIX-й и начало XX-го века. 973 с.
13. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю. Ю. *Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе*. Харьков: Фолио, 1998. 335 с.
 14. *Высочайшее утвержденное Положение о губернских и уездных земских учреждениях*. Полное собрание законов Российской Империи – (далі ПСЗРИ). Собрание 2. Том 39. Отделение 1. 1864 г. СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1867. С. 2–21. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book9942/#page/2/mode/1up>.
 15. *Высочайшее утвержденное Городовое Положение*. ПСЗРИ – Собрание 2. Том 45. Отделение 1. 1870 г. СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1874. С. 821–840. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book9957/#page/821/mode/1up>.
 16. *О введении в действие нового Городового Положения. Высочайшее утвержденное Городовое Положение*. ПСЗРИ – Собрание 3. Том 12. 1892. СПб.: Государственная типография, 1895. С. 430-456. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book10006/#page/432/mode/1up>.
 17. *Об учреждении Техническо-Строительного комитета при Министерстве Внутренних Дел*. ПСЗРИ – Собрание 2. Том 15. Отд. 1. 1865 г. СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1867. С. 989. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book9945/#page/407/mode/1up>.
 18. *Устав строительный*. Свод законов Российской империи. Том 12. Часть I. Уставы путей сообщения, почтовый, телеграфический, строительный, и пожарный. СПб.: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1857. С. 367–538. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book388218/#page/367/mode/1up>.
 19. *Устав строительный, измененный по продолжениям 1863–1872 г. и дополненный решениями Уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената и циркулярами Министерства внутренних дел*. Тип. М. О. Эттингера. 1874. URL: <https://www.prlib.ru/item/460090>.
 20. *Устав строительный, измененный по продолжениям 1876 и 1879 гг., с разъяснениями по решениям Уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената и приложением циркуляров Министерства внутренних дел и позднейших узаконений*. Издание третье. С.-Петербург: Типография придв. книгопр. К. К. Ретгера, 1881. [2]. 428. V с. 17.
 21. Бутырский Д. *Устав строительный: (св. зак. т. XII ч. I изд. 1900г.)*. М.: Склад и книгоизд-во Ф. В. Бусыгина, комиссионера гос. канцелярии и гос. тип. 1903. 460 с.
 22. Сальманович М.Л. *Краткое руководство по строительно-дорожной части для чинов уездной и городской полиции*. Владимир. 1914. С. 7.
 23. *Сборник обязательных постановлений для жителей города Харькова, составленных харьковской городской думой в 1887-1909 гг.* Харьков, 1903. 82 с.
 24. *Сборник обязательных постановлений для жителей г. Харькова, составленных Харьковской городской Думой 1909–1914 г.: Продолжение сборника обязательных постановлений для жителей г. Харькова, составленных Харьковской городской Думой 1887–1909 г.* Харьковская городская Дума. Харьков: Типография «Мирный труд», 1915. 32 с. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1641>.
 25. *Журналы очередного Харьковского губернского земского собрания с 3 по 17 декабря 1897 г. включительно, с приложениями к ним и экстренного 15 июня 1897 г.* Харьковское губернское земское собрание. Харьков: Паровая типография и литография Зильберберг, 1898. XVI, 503 с. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1472>.
 26. Парамонов А. *Карты и планы города Харькова XVIII-XX вв.* Харьков: Фолио, 2020. 96 с.
 27. Диканский М.Г. *Постройка городов, их план и красота*. Птг.: Изд. Карбасникова Н.П., 1915. 309 с.
 28. Дубелир Г.Д. *Городские улицы и мостовые*. Киев: типография Пономарева, 1912. 407 с.
 29. Дубелир Г. Д. *Планировка городов: (отд. оттиски из журн. «Городское дело»)*. СПб.: Слово, 1910. 82 с.: ил.
 30. Дракин А.П. *Поселок «Южный» в 17 верстах от Харькова на южных железных дорогах: Очерк возникновения и развития*. Харьков, 1911. 30 с.
 31. Дубелир Г.Д. *Планировка городов в связи с требованиями строительного Устава*. Зодчий, 1911. № 5. с. 52.
 32. Диканский М.Г. *Будущее Харькова: По поводу проекта обязательных постановлений по строительной части: Доклад, читанный М.Г. Диканским в общем собрании Харьковского отделения Императорского русского технического общества*. Харьков: Утро, 1913. 16 с.

REFERENCES:

1. Vlasyuk A. "Evolyutsiya stroitel'nogo zakonodatel'stva Rossii v 1830-e – 1910-e gody", in Vygolov, V. (ed.), *Pamyatniki russkoy arkhitektury i monumental'nogo iskusstva: Goroda, ansambli, zodchie*, Moscow: Nauka, 1985. pp. 226-246.

2. Kachemtseva L. *Stanovlennya arkhitekturno-proektnoi spravi v mistakh Slobidskoi Ukraini (druga polovina XVIII – pochatok XX st.)*: Ph.D. Thesis Architecture. Kharkiv: Kharkivskiy derzhavniy tekhnichniy universitet budivnitstva ta arkhitekturi, 2007.
3. Kachemtseva L. Osnovnye etapy stanovleniya arkhitekturno-proektnogo dela na Slobozhanshchine (vtoraya polovina XVIII – nachalo KhKh vv.). *Traditsii ta novatsii u vishchiiy arkhitektur-no-khudozhniy osviti*. 2007. vol. 4,5,6. pp. 136-138.
4. Kachemtseva L. Detsentralizatsiya arkhitekturno-proektnoi spravi ta ii vpliv na formuvannya arkhitekturnogo seredovishcha slobozhanskikh mist v drugi polovini KhKh – na pochatku KhKh st. *Visnik Kharkivskoi derzhavnoi akademii dizaynu i mistetstv*, 2008. no. 1. pp. 51-57.
5. Pirozhkova I. Urbanistika i stroitelnoe zakonodatelstvo v istorii Rossiyskoy imperii. 2018. Moscow: Biblio-Globus.
6. Kvasnycjka O. Istorychnyj rozvytok ta stanovlennja budiveljnogo zakonodavstva u pravovomu dosvidi Ukrainy. *Naukovi praci Nacionaljnogo universytetu Odesjka jurydychna akademij*, 2012. vol. 28. pp. 370-382.
7. Govorenkova T. Samoupravlenie na Ukraine. *Mediapolis*, 1996. no 1-2. pp. 62-65, 132-138.
8. Kirichenko Ye. and Nashchekina M. *Gradostroitelstvo Rossii serediny XIX - nachala XX veka. Obshchaya kharakteristika i teoreticheskie problemy.* / Kirichenko Ye., Mikhaylova M., Khait V. and Shcheboleva Ye. (ed.). Moscow: Progress-Traditsiya, 2001.
9. Borisova Ye. and Kazhdan T. *Russkaya arkhitektura kontsa XIX – nachala XX vv.* Moscow: Iskusstvo, 1988.
10. Ighnatov O. *Arkhitektura Ukrainy periodu kapitalizmu. Narysy istoriji arkhitektury Ukrainjskoi RSR: Dozhovtnevyy period.* / in Asjejev Ju. (ed.). Kiev: Derzhbudvydav URSR, 1957. pp. 254-275.
11. Yasievich V. *Arkhitektura Ukrainy na rubezhe XIX– XX vekov.* Kiev: Budivelnik, 1988.
12. Bagaley D. and Miller D. *Istoriya goroda Kharkova za 250 let ego sushchestvovaniya (s 1655-go po 1905-y god): ist. monografiya. V. 2, XIX-y i nachalo XX-go veka.* Kharkov: Tip. i litografiya M. Zilberberg i S-vya, 1912.
13. Leybfreyd A. and Polyakova Yu. *Kharkov. Ot kreposti do stolitsy: Zametki o starom gorode*, Kharkov: Folio, 1998.
14. Zakony i postanovleniya. "Vysochayshe utverzhdennoe Polozhenie o gubernskikh i uezdnykh zemskikh uchrezhdeniyakh", *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy Imperii. Sobranie 2-e.* SPb: Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1867. p. 2- 21, URL: <https://runivers.ru/bookreader/book9942/#page/2/mode/1up>.
15. Zakony i postanovleniya, "Vysochayshe utverzhdennoe Gorodovoe Polozhenie", *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy Imperii. Sobranie 2-e.* SPb: Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1874. pp. 821–840. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book9957/#page/821/mode/1up>.
16. Zakony i postanovleniya "O vvedenii v deystvie novogo Gorodovogo Polozheniya. Vysochayshe utverzhdennoe Gorodovoe Polozhenie", *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy Imperii. Sobranie 3-e.* SPb: Gosudarstvennaya tipografiya, 1895. pp. 430-456 URL: <https://runivers.ru/bookreader/book10006/#page/432/mode/1up>.
17. Zakony i postanovleniya. "Ob uchrezhdenii Tekhnicheskogo-Stroitel'nogo komiteta pri Ministerstve Vnutrennikh Del", *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy Imperii. Sobranie 2-e.* SPb: Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1867. pp. 989. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book9945/#page/407/mode/1up>.
18. Zakony i postanovleniya. "Chast I. Ustavy putey soobshcheniya, pochtovy, telegraficheskoy, stroitel'nyy, i pozharnyy", *Svod zakonov Rossiyskoy imperii. Tom dvenadtsatoy*, SPb: Tip. Vtorogo Otdeleniya Sobstvennoy Ye.I.V. Kantselyarii, 1857. pp. 367-538. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book388218/#page/367/mode/1up>.
19. Zakony i postanovleniya. *Ustav stroitel'nyy, izmenenny po prodolzheniyam 1863–1872 g. i dopolnenny resheniyami Ugolovnogo kassatsionnogo departamenta Pravitelstvuyushchego Senata i tsirkulyarami Ministerstva vnutrennikh del.* SPb: Tip. M. O. Ettingera, 1874. URL: <https://www.prlib.ru/item/460090>.
20. Zakony i postanovleniya. *Ustav stroitel'nyy, izmenenny po prodolzheniyam 1876 i 1879 g.g., s razyasneniyami po resheniyam Ugolovnogo kassatsionnogo departamenta Pravitelstvuyushchego Senata i prilozheniem tsirkulyarov Ministerstva vnutrennikh del i pozdneyshikh uzakoneniy.* S.-Peterburg: Tipografiya privd. knigopr. K. K. Retgera, 3nd ed. 1881. URL: <https://www.prlib.ru/item/460090>.
21. Butyrskiy D. *Ustav stroitel'nyy: (sv. zak. t.XII ch.I izd. 1900g.)*. Moscow: Sklad i knigoizd-vo F. V. Busygina, komissionera gos. kantselyarii i gos. tip., 1903.
22. Salmanovich M. *Kratkoe rukovodstvo po stroitel'no-dorozhnoy chasti dlya chinov uezdnoy i gorodskoy politzii*, Vladimir, Russia.
23. Kharkovskaya gorodskaya Duma, (1903), *Sbornik obyazyatelnykh postanovleniy dlya zhiteley goroda Kharkova, sostavlennykh kharkovskoy gorodskoy dumov v 1887-1909.* Kharkov, 1914.
24. Kharkovskaya gorodskaya Duma. *Sbornik obyazyatelnykh postanovleniy dlya zhiteley g. Kharkova, sostavlennykh Kharkovskoy*

- gorodskoy Dumoy 1909–1914.: *Prodolzhenie sbornika obyazatelnykh postanovleniy dlya zhitel'ey g. Kharkova, so stavlennyykh Kharkovskoy gorodskoy Dumoy 1887–1909*. Kharkov: Tipografiya «Mirnyy trud», 1915. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1641>.
25. Kharkovskoe gubernskoe zemskoe sobranie. *Zhurnaly ocherednogo Kharkovskogo gubernskogo zemskogo sobraniya s 3 po 17 dekabrya 1897 vklyuchitelno, s prilozheniyami k nim i ekstrennogo 15 iyunya 1897*. Kharkov: Parovaya tipografiya i litografiya Zilberberg, 1898. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1472>.
26. Paramonov A. *Karty i plany goroda Kharkova XVIII–XX vv.* Kharkov: Folio, 2020.
27. Dikanskiy M. *Postroyka gorodov, ikh plan i krasota*, Ptg.: Izd. Karbasnikova N.P., 1915.
28. Dubelir G. *Gorodskie ulitsy i mostovye*. Kiev: tipografiya Ponomareva, 1912.
29. Dubelir G. *Planirovka gorodov: (otd. ottiski iz zhurn. "Gorodskoe delo")*. SPb: Slovo, 1910.
30. Drakin A. *Poselok Yuzhnyy v 17 verstakh ot Kharkova na yuzhnykh zheleznykh dorogakh: Ocherk vozniknoveniya i razvitiya*. Kharkov, 1911.
31. Dubelir G. *Planirovka gorodov v svyazi s trebovaniyami stroitel'nogo Ustava*. *Zodchiy*, 1911. no 5. p. 52.
32. Dikanskiy M. *Budushchee Kharkova: Po povodu proekta obyazatelnykh postanovleniy po stroitel'noy chasti: Doklad, chitannyi M.G. Dikanskim v obshchem sobranii Kharkovskogo otdeleniya Imperatorskogo russkogo tekhnicheskogo obshchestva*. Kharkov: *Utro*, 1913. no 1976. p. 6.

Kachemtseva L.V., Gella O.I. THE REGULATION OF URBAN DEVELOPMENT ACTIVITIES IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY. ON THE EXAMPLE OF KHARKIV. The conducted research makes up for one of the shortcomings in the study of the architecture of Ukraine in the late XIX-early XX centuries, when there is an aversion to the urban planning regulations of that period. The theoretical significance of this work is the study of the processes that took place during the reform of the architectural management system, their impact on the further Organization of project business in the region. The practical significance of this work is the study of the impact of various urban planning regulations on the urban fabric in the period of widespread decentralization of project work and the transfer of basic regulatory powers to local levels. The article examines the complex system of state, departmental, municipal, public and other forms of subordination of design organizations that have undergone changes; identifies the factors that determined the features of this system, the nature of the connection with the content of architectural activities. The method of studying historical sources is used, combining the analysis and description of the formation of forms of Organization of creative architectural activity and its results as a form of reconstruction of the analyzed process.

Keywords: architectural and construction business; urban planning regulation; construction legislation; Kharkiv; XIX-XX centuries.

doi.org/10.29295/2311-7257-2020-102-4-34-45
УДК 728.1

Ладигіна І. В., Руденко А. О.

*Харківський національний університет будівництва та архітектури
(Вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: irina.lad.irina2017@gmail.com;
orcid.org/0000-0001-8370-5783; orcid.org/0000-0001-5416-7306)*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕГРАДОВАНИХ ВИРОБНИЧИХ ТЕРИТОРІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ СЕЛЬБИЩНОЇ ФУНКЦІЇ

Питання відновлення деградованих територій для сучасного етапу урбанізації, що характеризується зміною технологічних епох, досить актуальне. В результаті трансформації індустріальних міст у постіндустріальні саме виробничі території потребують першочергових заходів щодо визначення характеру їх подальшої життєдіяльності. При повній вичерпаності виробництва розглядається можливість заміни функції на найбільш органічну для навколишнього середовища міської структури.

Використання, в таких умовах, сельбищної функції з метою відновлення деградованих виробничих територій здається найбільш доцільним у разі їх розташування на межі існуючих житлових утворень або у їх структурі, коли сама наявність житла зумовлює неможливість розміщення об'єктів, що можуть негативно впливати на оточуюче середовище.

Ключові слова: деградація виробничих територій, відновлення, міська структура, сельбищні території, житловий комплекс.